

Izvorni znanstveni članak
373.5.01(4-67 EU:430)
378.01(4-67 EU:430)
Priljeno: 28. kolovoza 2005.

“Europa” u njemačkom srednjoškolskom i visokom obrazovanju

HEIKO WALKENHORST*

Sažetak

Članak ocjenjuje proces provedbe mjera obrazovne politike EU i njegovih učinaka na njemački obrazovni sustav. Ipak, procjenjujući rezultate danas, sadašnja istraživanja pokazuju prilično slab stupanj identifikacije i osobito nedostatak informiranosti o europskim integracijskim procesima. Na osnovi analize provedene na tri razine, ovaj članak pokazuje da se razlozi za neuspjeh njemačkoga obrazovnog sustava da u školi pruži dovoljno informacija o procesu integracije mogu naći u različitim fazama procesa implementacije. Ta je argumentacija u suprotnosti s liberalnom intergouvermentalističkom premisom o nacionalno zaštićenim obrazovnim sustavima i njenom negacijom promišljenog prijenosa lojalnosti.

Ključne riječi: *Europa, Europska unija, Njemačka, obrazovna politika, obrazovni sustav, kurikulum*

1. Uvod

Politika, legitimnost i obrazovanje u uskoj su vezi (Sabine/Thorson, 1973.: 69; Putnam, 1993.; Mickel, 1974.; Epstein i McGinn, 2000.; Dewey, 1916.; Callan, 1997.; Chomsky, 2002.; Dahl, 1998.; Dawson, 1977.).¹ Začudo, malo je znanstvenika koji se bave europskom politikom pristupilo pitanju demokracije (i njena deficita) u EU sa stajališta obrazovanja unatoč sve većem zanimanju za oblikovanje nadnacionalnog identiteta, obrazovanje i socijalizaciju (Olsen, 2003.: 339). U ovom se radu sa stajališta Njemačke

* *Heiko Walkenhorst*, Department of Government, University of Essex.

¹ Važne su znanstvene doprinose vrlo složenom odnosu demokracije, liberalizma i političkog obrazovanja i njima svojstvenim paradoksima dali Easton/Dennis (1967.), Epstein/McGinn (2000.), Schmidt-Sinns (2000.), Karpf i dr. (1999.), te Farnen (1993., 1996.).

ocjenjuje "europska dimenzija u obrazovanju" i njen temeljni neuspjeh u pružanju obrazovanja za europsko građanstvo. Analiza će se usredotočiti na tri zasebne faze procesa stvaranja politike, kako slijedi:

[F1] Vertikalnim će se pristupom istražiti razina oblikovanja politike i odlučivanja (EU, nacionalna vlast i *Länder*). Izvore čine dokumenti o obrazovnoj politici EU i izvješća sa sastanaka nacionalnih ministara obrazovanja na europskoj razini.

[F2] Proces provedbe politike procijenit će se horizontalno (na razini *Bundesländer*). Izvori su: školski kurikulumi, smjernice za sveučilišnu izobrazbu nastavnika i kvantitativni podatci o educiranim njemačkim nastavnicima i europskom političkom obrazovanju, koji potječu iz istraživanja koje sam proveo 2004.

[F3] Razina rezultata politike ispitat će se na dobroj skupini mladih njemačkih građana (dob 15-24 godine). Izvori su: studije o stavovima njemačke mladeži prema procesu europskih integracija i njihova procjena vlastitog znanja.

2. Stvaranje, provedba i rezultati politike

2.1. Prva faza: njemačka obrazovna politika s obzirom na proces europskih integracija

Činjenica da se Njemačka rano priklonila inicijativama za europsku obrazovnu politiku upućuje na opću političku spremnost za otvaranje obrazovnog sektora europeizaciji. Njemački su ministri obrazovanja, još od sedamdesetih godina 20. stoljeća, redom potpisivali sporazume o suradnji na razini Zajednice, usko surađujući sa svojim saveznim kolegama (okupljenima na *Stalnoj konferenciji pokrajinskih ministara obrazovanja i kulture Savezne Republike Njemačke – KMK*) (v. Beukel, 2001.). Od kada je Tindemansovo izvješće (1976.) kritiziralo nedostatak građanske orijentacije u EZ, Komisija je predložila europeizaciju čak i na osjetljivom području političkog obrazovanja, usmjerujući se posebice na školske kurikulume. Kako bi povećalo svijest o procesu europskih integracija na školskoj razini, Vijeće ministara usvojilo je dvije inicijative: "obrazovanje s europskim sadržajem" 1978. (Vijeće EZ, 1988.: 23) i "europsku dimenziju u obrazovanju" 1988. (Europska zajednica/Vijeće, 1988.).² Komisija je opetovano isticala svrhu svojih prijedloga, a to je stvaranje "osjećaja pripadnosti" (Europska komisija, 1993a) Zajednici, "građanske svijesti" (Europska komisija 1993b) ili europskog identiteta (Europska komisija, 1993c).

² Te odluke u pregovorima nisu prošle bez osporavanja, pri čemu su neka pitanja odgođena (v. Beukel, 2001.: 129).

Ta je inicijativa u Njemačkoj općenito naišla na odobravanje te je u skladu s time KMK 1978. usvojio odluku pod nazivom “Europa u školi” (KMK, 1978.). U osamdesetima su se, međutim, njemačke *Länder* sve više pribojavale nekontroliranog prijenosa suverenosti na Bruxelles “mekim zakonima” i odlukama Europskog suda. Pokrajinski su *Ministerpräsidenten* osobito u pogledu nastajuće obrazovne politike EZ zahtijevali sigurnosne mjere, i na nacionalnoj i na nadnacionalnoj razini. Pregovori *Bund-Länder-EU* prije Međuvladine konferencije u Maastrichtu imali su za posljedicu osnivanje Odbora regija, uvođenje načela supsidijarnosti i ovlaštenje pokrajinskim ministrima da nazoče sjednicama Vijeća. Na poslijetku je usvojen amandman na njemački Temeljni zakon, koji je zadovoljio predstavnike izvršne i zakonodavne vlasti na podnacionalnoj razini i u osnovi riješio problem (Walkenhorst, 1997.).

Relevantni dokumenti koji su objavljeni tijekom inicijativa za obrazovnu politiku EZ³ pokazuju jasnu političku volju dotičnih donositelja odluka u Njemačkoj da prihvate, doduše, ograničenu kompetenciju EZ/EU u obrazovanju. Članak 149. i 150. Ugovora o EZ koji govore o provedbi odraz su želje za suradnjom u obrazovanju, ali i krajnjeg opreza. Komisija je morala priznati da “države članice Europske unije zadržavaju punu odgovornost za sadržaj nastave i organizaciju vlastitog obrazovnog sustava” te da “Europska unija stoga ne namjerava donositi ili provoditi ‘zajedničku politiku’ obrazovanja” (Europska komisija, 2003a).

Sudjelovanje Njemačke u obrazovnim programima EZ/EU – kao što su zloglasni programi Erasmus, Socrates, Lingua itd. – njemačke su *Länder* kasnije kritizirale kao “olovo od zlata”,⁴ pribojavajući se neželjene strukturne europeizacije i europske standardizacije u različitim dijelovima obrazovnih sustava.⁵ U stvarnosti, međutim, njemačke vlasti nisu nikad suštinski dovodile u pitanje obrazovnu suradnju – naprotiv. Ponovno pokretanje inicijative “Europa u školi” (1978.) 1990. zamišljeno je kao promišljeni politički znak za suzbijanje strahova od renacionalizacije školskih kurikuluma nakon ujedinjenja. Njemačka je revno sudjelovala i u odluci europskih ministara obra-

³ Bibliografska je dokumentacija dostupna na stranicama Eurydice (<http://www.eurydice.org/Documents/Bibliographie/Dimension/en/FrameSet.htm>) ili Opće uprave Europske komisije za obrazovanje i kulturu (http://www.europa.eu.int/comm/education/index_en.html).

⁴ Njemački je izraz *Goldener Zügel* (v. Dittmann i Fehrenbacher, 1992.: 483).

⁵ Kao jedan primjer može poslužiti ECTS (*European Credit Transfer System*, Europski sustav prijenosa bodova) u sveučilišnom obrazovanju. Analizu europeizacije viših obrazovnih sektora u EU pruža Trondal (2002.).

zovanja 2003. u Grčkoj da se u školama osiguraju satovi na kojima će se pružati najnovije informacije o EU (Europska komisija, 2003b).⁶

2.2. Druga faza: Provedba programa "Europa u školi / Europska dimenzija u obrazovanju" u školama i kurikulumima za izobrazbu nastavnika

a) Smjernice za političko obrazovanje u školama u njemačkom gimnazijskom obrazovanju općenito obuhvaćaju pitanja europskih integracija (*Rahmenrichtlinien*). U posljednjem je desetljeću svih šesnaest pokrajinskih ministara obrazovanja u školske nastavne programe uvrstilo "Europu", "EU" ili "proces europskih integracija" kao izborni sadržaj. Ta je tema uvrštena u povijest, društvene znanosti i sociologiju još od deklaracije o "Europi u školi" iz 1978., u mjeri u kojoj je povezana s nastavnim sadržajima. Neke su *Länder*, osobito one istočne, nedavno uvele zasebni predmet "političko obrazovanje" ili "politiku" (v. Janssen, 1993.).

b) Programi za izobrazbu nastavnika u Njemačkoj slijede "opće pokrajinske smjernice za izobrazbu nastavnika" (*Allgemeine Rahmenrichtlinien zur Lehrerbildung*). Petnaest sveučilišta budućim srednjoškolskim nastavnicima nudi programe pod nazivom "politika" ili "politička znanost". Mnoge "sveučilišne smjernice za izobrazbu srednjoškolskih nastavnika" (*Studienordnungen für das Lehramt an Gymnasien*) na području političkog obrazovanja predlažu da se predavanja o pitanjima europskih integracija nude kao izborni sadržaj. Nastavnicima politike ne nudi se, međutim, na svim sveučilištima koja su zadužena za izobrazbu nastavnika u gimnazijama mogućnost da slušaju predmet "Europa".

Kako pokazuje tablica, većina njemačkih sveučilišta koja su uključena u izobrazbu srednjoškolskih nastavnika studentima jamči mogućnost stjecanja znanja o EU i njenim institucijama, točnije 53% (Σ AB). Kolegije na temu EU mogu nuditi i sva sveučilišta koja su navedena pod kategorijom C, no ona ne jamče dostupnost tih kolegija, a ne zahtijevaju ni razumijevanje te problematike. Samo tri od navedenih institucija obvezuju svoje studente na stjecanje znanja o EU (kategorija A, što čini 20%), dok preostalih 12 sveučilišta (80%) tu temu tretira samo kao jedan od izbornih sadržaja, i to na području Međunarodnih odnosa.

⁶ Nakon Atenskog sastanka ministara obrazovanja EU, Europska je komisija objavila prijedlog pod nazivom "Zajednički ciljevi da mladež postane uključena i bolje informirana" (2003b).

Tablica 1: Smjernice za sveučilišne studije (*Studienordnungen*) za srednjoškolske nastavnike iz predmeta “politika” u Njemačkoj*

Sveučilište	EU se spominje, kao obvezni sadržaj [A]	EU se spominje, kao izborni sadržaj** [B]	EU se posebno ne spominje*** [C]
Braunschweig	+		
Bremen			+
Dresden			+
Freiburg			+
Göttingen		+ (1)	
Hannover		+ (1)	
Heidelberg		+ (7)	
Konstanz	+		
Leipzig		+ (> 0)	
Mannheim			+
Marburg			+
Oldenburg		+ (6)	
Potsdam			+
Stuttgart			+
Tübingen	+		

* Obuhvaćena sva njemačka sveučilišta na kojima se srednjoškolskim nastavnicima nudi studij “politike”;

** U zagradama: broj izbornih predmeta; *** broj izbornih predmeta > 0

Europska dimenzija u izobrazbi njemačkih nastavnika bila je žarište moje vlastite empirijske pilot-studije, koja je provedena u zimu i proljeće 2004. Izrađen je upitnik kako bi se istražile kompetencija i motivacija budućih srednjoškolskih nastavnika povijesti i politike da podučavaju o europskim temama. Uzorak se sastojao od dvadeset i jednog nastavnika na edukaciji u dvama različitim središtima za izobrazbu nastavnika u Donjoj Saskoj. Rezultati su, ukratko, sljedeći:

Više od 80 posto ispitanika misli da je obrazovanje o europskim pitanjima “važno” ili “vrlo važno”. Otprilike je polovina ispitanika čula za “europsku dimenziju u obrazovanju” (52,4%), od kojih većina tijekom studija. Intervjuirani su, općenito, izrazili motiviranost da podučavaju o europskim temama (“motivirani” ili “visoko motivirani”) prema sljedećem poretku: “europska povijest” (76,2%), “proces europskih integracija” (90%), “politički sustav EU” (76,2%), “europska građanska prava” (85,7%). Njihova se procjena o vlastitom poznavanju tih tema, međutim, znatno razlikuje; ispitanici smatraju da imaju “dobro” ili “napredno” znanje o: “europskoj povijesti” (42,9%), “procesu europskih integracija” (28,6%), “političkom sustavu EU” (28,6%, samo “dobro”), “građanskim pravima” (4,8%, samo “dobro”).

Razilaženje između motivacije i znanja o pojedinom pitanju varira od 33,3% ("europska povijest"), 47,6% ("politički sustav EU"), 61,4% ("proces europskih integracija") do 80,9% ("europska građanska prava"). Nadalje, samo je devet od dvadeset i jednog ispitanika do sada podučavalo o europskim temama (42,9%), prvenstveno opću europsku povijest (spomenuto 16 puta, što iznosi 81%); EU je spomenuta samo tri puta. Tek se manjina studenata tijekom sveučilišnog obrazovanja susrela s europskim temama: trećina (33%) je učila o povijesti u europskom kontekstu, oko 15 posto je učilo o procesu europskih integracija, trećina je čula ponešto o političkom sustavu EU, a ni jedan jedini ispitanik nije ništa učio o europskim građanskim pravima. Sljedeće su teme bile obuhvaćene u školskom obrazovanju ispitanika: europska povijest (47,6%), proces europskih integracija (19%), politički sustav EU (23,8%), građanska prava (0%). Između školskog/sveučilišnog obrazovanja o europskoj dimenziji i motivacije/spremnosti za podučavanje o takvim temama nije se mogla naći nikakva korelacija.

2.3. Treća faza: Stavovi njemačke mladeži prema procesu europskih integracija i njihova procjena vlastitog znanja

Kako smo prethodno ustvrdili, njemački se dužnosnici nisu protivili europeizaciji obrazovnog sektora, nego su je pozdravili. To vrijedi za školske kurikulume, pitanja političkog obrazovanja i obrazovni sustav u cjelini. Što se može reći o učincima te politike? Odražava li rezultat te politike političku namjeru, tj. je li njemačka mladež imala koristi od te politike u smislu znanja o procesu integracije te možda stekla znatan stupanj europejstva?

Što se tiče stavova, iz povijesnih se podataka može očekivati da njemačka mladež pokazuje veće razumijevanje za proces europskih integracija od europskog prosjeka. To, štoviše, potvrđuje i određeni broj istraživanja, od kojih je jedno od novijih provedeno na Međunarodnom sveučilištu u Bremenu (Fuss, 2003.: 145; v. i Koerber, 1997.). Postavlja se pitanje odražava li se taj stav u konkretnom znanju o tome što se zbiva na nadnacionalnoj razini ili se pozitivna percepcija odnosi samo na mutnu "predodžbu Europe", a ne na činjeničnu političku stvarnost.⁷

Općenito se može ustvrditi da Nijemci, čini se, ne znaju znatno više ili manje o europskim politikama ili institucijama od svojih europskih susjeda (Eurobarometer 38/1992.; 43/1995.; 47/1997.; 55/2001.; 59.1/2003.). Dostupni podatci iz Eurobarometra pokazuju da su Nijemci manje svjesni institucija Europske unije: Europskog parlamenta 84% (EU: 91%), Komisije 67%

⁷ Važno je uočiti da je između obrazovnog stupnja i pozitivnog stava prema EU postojala snažna infranacionalna korelacija. V. Hixov prikaz Inglehartove "Tihe revolucije" (1999.: 148-151).

(EU:78%), Vijeća ministara 53% (EU: 63%), no da pokazuju veći stupanj informiranosti o Europskom sudu i Europskoj središnjoj banci (Eurobarometer 57/2002.).

Što se tiče mlađeg naraštaja, općenito se može ustvrditi da se dobna skupina “15-24” znatno ne razlikuje od višegeneracijskog uzorka. Prema studiji o građanskom obrazovanju Međunarodnog udruženja za ocjenu postignuća u obrazovanju (IEA) iz 1999. njemačka mladež, u usporedbi sa svojim europskim susjedima, pokazuje prosječno razumijevanje građanstva i demokracije (Torney-Purta i dr., 1999.: 55). Stoga bi bilo pogrešno pretpostaviti da je njemačka mladež politiziranija od mladeži u drugim zemljama. Što se tiče europskih tema, mladi Nijemci – kako prema vlastitoj procjeni znanja tako i testiranome znanju – pokazuju čak i neznatno lošiji rezultat od europskog prosjeka. Među europskom je mladeži još uvijek uobičajen nedostatak svijesti posebice o institucijama, politikama, glasačkim pravima i građanstvu u europskom kontekstu (Europska komisija, 2002a). Posebno je istraživanje Eurobarometra koje je provedeno 2001., primjerice, otkrilo da samo 16 posto njemačkih adolescenata EU smatra značajnom u pogledu zaštite građanskih prava. Kad se ta stavka primijeni kao mjera svijesti o europskim građanskim pravima, čini se da je samo 5% njemačke mladeži svjesno istih tih prava.⁸ Europska je komisija to prepoznala kao problem u pogledu budućnosti procesa europskih integracija, te je, u skladu s tim, poduzela određeni broj mjera.⁹ Napokon, mladi Nijemci, čini se, ne pokazuju znatno veće zanimanje za europske teme nego za ostale političke teme.¹⁰

⁸ Na ovom mjestu valja naglasiti da Eurobarometar iznova potvrđuje svoje samorazumijevanje ne samo kao klasičnog sredstva istraživanja, nego i kao sredstva obrazovanja. Kad su 1990. provjeravali znanje građana EU, intervjuiisti nisu sugerirali nikakve odgovore, što znači da se provjeravalo aktivno poznavanje europskih institucija itd. Od smjene tisućljeća, Eurobarometar sugerira odgovore pokazujući karte, čime se povećava iskrivljavanje uzrokovano spekulacijom, a pozornost usmjerava samo na pasivno znanje.

⁹ V. internetsku stranicu DG (Opće uprave Europske komisije) XXII za obrazovanje, izobrazbu i mladež (http://www.europa.eu.int/pol/educ/index_en.htm). Navedeno istraživanje IEA promatralo je kontinuirani pad političke aktivnosti i političke identifikacije kod mladeži (Torney-Purta/Schwille/Amadeo, 1999).

¹⁰ Godine 1996. mladi su Nijemci pokazivali “veliko” i “vrlo veliko” zanimanje za lokalne (45,8%), regionalne (30,6%), nacionalne (50%), europske (43,1%) i globalne probleme (48,6%). Brojke su dobivene iz podataka istraživanja “Mladi i povijest” (Angvik/Borries, 1997.).

3. Zaključak

Vjerujemo da smo, nasuprot liberalnoj intergovernmentalističkoj teoriji, na primjeru Njemačke pokazali da je opća privrženost jedne države članice ideji europske demokracije obrazovanih građana prisutna, uzimajući u obzir sva ograničenja prema prijenosu suverenosti u pitanjima obrazovne politike. Stoga možemo ustvrditi da provedbeni problemi "europske dimenzije u obrazovanju" ne proistječu iz grubog nacionalističkog osjećaja i liberalnih ekonomskih načela, nego iz nedostatka strukturne pripremljenosti i didaktičkog iskustva. U Europskoj uniji u kojoj se upravlja po čisto intergovernmentalističkim načelima ne bi se riješila pitanja demokratizacije, participacije i identifikacije. Za uzajamne bi se aktivnosti u općim obrazovnim pitanjima očekivalo da ih na poslijetku odbace nacionalne vlade, budući da režim zajedničkog tržišta ne bi stvorio pritisak prema obrazovnoj komunitarizaciji, tj. zahtjev za rješavanje problema vezanih uz politike, koji prelaze okvire države (Wallace, 2000.: 42).

Dok je u mnogim drugim državama članicama EU izobrazba srednjoškolskih nastavnika centralizirana, Njemačka je, uslijed mnogih povijesnih ograničenja, uspostavila sustav političkog obrazovanja koji naglašava pluralnost i voluntarizam, a ne predanost i koordinaciju. U pogledu "europske dimenzije u obrazovanju", njemački sustav pokazuje značajke zamke "meke implementacije", što znači da se rezultati politike ne mogu jamčiti. Kako smo, prema vlastitom uvjerenju, pokazali, između *formalne* i *stvarne* provedbe politike prisutan je znatan jaz, što znači da se politička volja ne preobražava u političke mjere. Utoliko je moguće ustvrditi sličnosti s neuspjehom "redukacije", budući da sâm sustav iznova pokazuje snažan i urođen otpor prema reformi.

S engleskog preveo:

Davor Stipetić

Literatura

- Angvik, M./ Borries, B. v., 1997.: *Youth and History. The Comparative European Project on Historical Consciousness among Adolescents*. Hamburg: Edition Koerber-Stiftung.
- Beukel, E., 2001.: Educational policy: Institutionalization and Multi-Level Governance, u: S. Andersen and K. Eliassen (ur.), *Making policy in Europe*, str. 124-139. London: Sage.
- Callan, R., 1997.: *Creating citizens: Political Education and Liberal Democracy*. Oxford: Clarendon Press.
- Chomsky, N., 2002.: *Chomsky on Democracy and Education*. London: Routledge.
- Council of the European Communities, 1988.: *European Educational Policy Statements*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Dahl, R., 1998.: *On Democracy*. New Haven: Yale University Press.
- Dawson, R., 1977.: *Political Socialization: an Analytic Study*. Boston: Little, Brown.
- Dewey, J., 1916.: *Democracy and Education, an Introduction to the Philosophy of Education*. New York: The Free Press (pretisak 1959.).
- Dittmann, A./ Fehrenbacher, C., 1992.: Die Bildungspolitischen Harmonisierungsverbote (Art. 126 Abs. 4, 127 Abs. 4 EGV) und ihre Bedeutung für die Nationale 'Bildungshoheit'. *Recht der Jugend und des Bildungswesens* (4), str. 478-493.
- Easton, D./ Dennis, J., 1967.: The Child's Acquisition of Regime Norms: Political Efficacy. *American Political Science Review*. 61:25-38.
- Epstein, E./ McGinn, N., 2000.: *Comparative Perspectives on the Role of Education in Democratization. Part II: Socialization, Identity, and the Politics of Control*. Frankfurt: Peter Lang.
- Eurobarometer*. diverse. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- European Commission, 1993a: *Guidelines on Education and Training for the medium term 1989-1992*. COM 263 (89), 2. 6. 1993. Brisel.
- European Commission, 1993b: *Green Paper on the European Dimension of Education*. COM (93) 457 final, 29. 9. 1993. Brisel.
- European Commission, 1993c: *Guidelines for Community action – in the field of education and training*. Commission Working Paper. COM (93) 183 final. Brisel.
- European Commission, 2002a: *Flash Eurobarometer 133*. 10 years of EU Citizenship. – Carried out by Eos Gallup Europe upon request from the European Commission Directorate General 'Justice and Home Affairs'. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- European Commission, 2002b: *Freeze-frame on Europe's Youth ... For a New Impetus*. The Main Results of the Eurobarometer 2001 Survey on Youth. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

- European Commission, 2003a: *Cooperation on Policy Issues*. (http://europa.eu.int/comm/education/policy_en.html).
- European Commission, 2003b: *Proposal 'Common Objectives to Make Young People More Involved and Better Informed'*. IP/03/537, 14. 4. 2003. Brisel.
- European Commission/Eurydice, 1999.: *Forward Planning in Education in the Member States of the European Union*. Results of the EURYDICE Survey. Working Document prepared by the EURYDICE European Unit for the Council of Ministers of Education meeting on 7 June 1999 in Luxembourg. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- European Communities. Council, 1988.: *Resolution of the Council and the Ministers of Education meeting within the Council of 24 May 1988 on the European Dimension in Education*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Farnen, R., 1993.: *Reconceptualizing Politics, Socialization, and Education. International Perspectives for the 21st Century*. Oldenburg: BIS.
- Farnen, R. i dr. (ur.), 1996.: *Democracy, Socialization and Conflicting Loyalties in East and West. Cross-National and Comparative Aspects*. Basingstoke: Macmillan.
- Fuss, D., 2003.: *The Meaning of Nationality and European Identity among Youths from Different Nations*. Paper presented at ECPR Workshop: Political Cultures and European Integration, Edinburgh 2003.
- Hix, S., 1999.: *The Political System of the European Union*. Basingstoke: Macmillan.
- Janssen, B. (ur.), 1993.: *Die europäische Dimension in Lehr- und Lernmitteln. Bericht on der Tagung zur europäischen Dimension in Unterricht und Erziehung*. Bonn: Europa Union Verlag.
- Karpf, E./ Kiesel, D./ Wittmeyer, M. (ur.), 1999.: *Partizipation und politische Bildung in Europa*. Frankfurt: Haag i Herchen.
- Koerber, A., 1997.: Chronological Knowledge, Historical Associations and Historico-political Concepts, u: M. Angvik i B. Borries (ur.) *Youth and History. The comparative European Project on Historical Consciousness among Adolescents*, str. 106-153. Hamburg: Edition Koerber-Stiftung.
- Kulturministerkonferenz – KMK, 1978.: *Europa im Unterricht*. Beschluß der KMK vom 8. Juni 1978 in der Fassung vom 7. Dezember 1990. Bonn: KMK.
- Mickel, W., 1974.: Föderalistische Bildungspolitik in Europa, *Aus Politik und Zeitgeschichte* (50): 19-39.
- Moravcsik, A., 1998.: *The Choice for Europe. Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*. London UCL Press.
- Moravcsik, A., 2001.: Federalism in the European Union: Rhetoric and Reality, u: K. Nicolaidis i R. Howse (ur.) *The Federal Vision: Legitimacy and Levels of Governance in the United States and the European Union*, str. 161-190. Oxford: Oxford University Press.
- Olsen, J., 2003.: Europeanisation, u: Cini, M. (ur.), *European Union Politics*. Oxford: OUP. str. 333-349

- Putnam, R. D., 1993.: *Making Democracy Work. Civic traditions in modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University.
- Sabine, G., 1973.: *A History of Political Theory*. Edition Hinsdale, Ill., Dryden Press (4. izd. rev. Thomas Landon Thorson).
- Schmidt-Sinns, D., 2000.: *Political Learning in the Historical Context*. Berlin: Galda i Wilch.
- Torney-Purta, J./ Schwille, J./ Amadeo, J., 1999.: *Civic Education Across Countries: Twenty-four National Case Studies from the IEA Civic Education Project*. Amsterdam: IEA.
- Torney-Purta, J./ Lehmann, R./ Oswald, H./ Schulz, W., 2001.: *Citizenship and Education in twenty-eight Countries: Civic knowledge and Engagement at Age Fourteen*. Amsterdam: International Association for the Evaluation of Educational Achievement.
- Trondal, J., 2002.: *The Europeanization of Research and Higher Educational Policies – Some Reflections*, European Integration Online Papers (6) 12.
- Walkenhorst, H., 1997.: *Zwischen Harmonisierung und Subsidiarität. Der Kompetenzstreit um die EG-Bildungspolitik*. Frankfurt: Böhlau.
- Wallace, H., 2000.: “The Policy Process” u: H. Wallace and W. Wallace (ur.) *Policy-making in the European Union*, str. 39-64. Oxford: OUP (4. izd.).

Heiko Walkenhorst

*“EUROPE” IN GERMAN SECONDARY AND HIGHER
EDUCATION*

Summary

The article evaluates the implementation process of EU educational policy measures and its effects on the German education system. Yet assessing the output today, current surveys show a rather fragile level of identification and particularly a lack of information. On the basis of a three-level analysis the article argues that the reasons for the failure of the German education system to deliver sufficient information about the integration process at school are to be found within various stages of the implementation process. This argumentation contrasts the Liberal intergovernmentalist premise of nationally protected educational systems and its negation of deliberative loyalty transfer.

Key words: Europe, European Union, Germany, education policy, education systems, school curricula

Mailing address: University of Essex, Wivenhoe Park, Colchester CO435Q, United Kingdom. *E-mail:* hwalken@essex.ac.uk